

УДК 130.2:316.61

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.5>

## **МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ: ВІД НАРЦИСІЗМУ ДО ЛЮБОВІ**

**Ганна Горячковська**

*Харківський національний університет радіоелектроніки,  
кафедра філософії  
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна*

**Наталя Дашенкова**

*Харківський національний університет радіоелектроніки,  
кафедра філософії  
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна*

**Тетяна Коробкіна**

*Харківський національний університет радіоелектроніки,  
кафедра філософії  
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна*

Протягом останнього століття відбулась глобальна трансформація ціннісної системи людства на користь морального релятивізму та суто прагматичних міркувань щодо цінності людського життя. Релятивізм посилюється через штучне розщеплення реальності в технологічний спосіб: масове стрімкий розвиток додаткових можливостей втечі від пошуку сутності у світ моделювання, яскравих симуляцій, технологій миттєвого створення, тиражування і розповсюдження фейків. Атмосфера тотальної невизначеності хитнула маятник у бік авторитарного радикалізму і фанатизму. Цінність людської гідності вже переживала різноманітні випробування, але згодом постала основою людської єдності щодо прав людини та утвердження гідності як вродженої та невід'ємної. Утім, війна росії проти України викрила ознаки руїни гуманістичної солідарності: пасивне потурання агресії, розповсюдженню публічної софістики насильства, безсоромної брехні політиків в умовах масштабної війни. Це є свідченням глибокої кризи цивілізації в її фундаментальній стратегії. Отже, важливі причини спонукають до усвідомлення сутності культури гідності в її витоках, принципах, шляхах впровадження і причинах вразливості. Культура гідності в її спрямованості на збереження людини має метою заохочувати людську спільноту до самоповаги і самопізнання шляхом поваги та любові до життя, до життєтворчості. Віра в духовне оновлення людини є основою культури гідності, яку живить моральний дух. Культура гідності повертає нас до дієвої етики, яка завжди буде суб'єктивною і матиме довічну полеміку з натурфілософією. Ми маємо приділити особливу увагу морально-психологічним засадам, що важливі для усвідомлення значення культури гідності і можливостей її поширення. Саме в умовах війни питання про зв'язок гідності з моральною основою нашої свідомості, а також емоційно-психологічною спроможністю протистояти приниженню, зберігати людську гідність стає невідкладним. Дбати про культуру гідності в умовах війни, яка точиться за цінності Революції Гідності, означає мати віру у Перемогу.

*Ключові слова:* культура гідності, гідність, свобода, любов, розум, життєтворчість, нарцизм, цінність життя, воля до логосу.

Огляд людських зусиль щодо прояснення проблеми гідності дозволяє відзначити стале, від Античності до Нового часу, прагнення філософії розкрити таємницю людини.

Культура XIX й особливо XX сторіччя в умовах зневіри в гуманістичний проект і на тлі світових війн спонукала до відчайдушних спроб людського оспівування. С. Кьєркегор, Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель, М. Шелер, А. Бергсон, А. Швейцер, П. Тілліх, М. Бубер, П. Рікер, В. Франкл, К. Ясперс, Г. Арндт, К. Войтила та багато інших, вже класиків, здійснили особистий вибір на користь людської гідності як єдиний спосіб засвідчити вірність гуманістичним ідеалам. Представники гуманістичної, екзистенційної і психології розвитку XX сторіччя – Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, Дж. Бюджендаль, І. Ялом, Р. Мей, Е. Еріксон та ін. – виборили увагу і повагу до проблеми гідності з боку соціальних наук. Ми маємо відзначити сучасних західних дослідників, які невтомно долучаються до створення простору культури гідності (серед них З. Бауман, Ч. Тейлор, Т. Снайдер, Е. Ешпльбом, М. Нусбаум, тощо). Звісно, особлива увага до нашої традиції і когорти вітчизняних філософів, які присвятили себе розбудові питання гідності від Г. Сковороди, Т. Шевченка і П. Юркевича до С. Кримського, М. Мариновича і Я. Грицака. Сьогодні ця традиція представлена широким колом розмірковувань Б. Огульчанського, М. Дойчика, Л. Сафонік, О. Долгополової, М. Димида, Д. Федорики, Л. Кадишевої та ін. Утім, найбільшої духовної наснаги надає усвідомлення дієвої культури гідності, осередком якої є наша Україна сьогодні, в часи тяжких випробувань, – життєвий досвід гідності українців, в їхньому прагненні бути вірними собі і щирими до світу.

Для того, щоб говорити про сутність культури гідності необхідно зазначити деякі актуальні проблеми, зокрема щодо кризи розуміння культури, якою відзначена сучасна гуманітарна царина. Одне з цікавих розмірковувань про цю проблему належить культурологу Рейну Рауду [1], який висловлює спостереження про посилення спеціалізації культурологічних досліджень без їхньої амбіції до створення широких теорій і відзначає інверсію розуміння поняття культури, яке у повсякденному обігу поступово втрачає сенс. Це призводить до використання концептів культури в інтересах просування ідей економічного і соціального детермінізму: культура розглядається як підпорядкована різним еволюційним процесам розвитку. Р. Рауд підкреслює, що культуру не можна і не слід зводити до біологічних та соціально-економічних механізмів. Він опікується можливістю зрозуміти культуру як універсальну відзнаку людського і зауважує, що для більшості антропологів культура означає живу практику, дії, а не ідеї чи тексти, які виходять на перший план лише як елементи формування колективного досвіду [1].

Альберт Швейцер у фундаментальному дослідженні культури [2; 3] відзначав, що з середини XIX століття більше не вдається дійти концепції, яка б дозволила пізнати сенс існування людини і людства. Досконала культура, за Швейцером, назовні (емпірично) виглядає як реалізація різноманіття форм прогресу пізнання, практики і залучення людини до суспільства, а надалі вона впливає на духовне вдосконалення людини. Утім, А Швейцер бачив головну мету культури у визнанні людської гідності і вважав, що людство, перш за все, має сприйняти ідею життєствердження, ідею благоговіння до життя як універсальну цінність, що містить в собі справжній потенціал розвитку культури гідності.

Таємниця сутності життя не перешкоджає усвідомленню волі до життя в її повазі до іншої волі до життя. В цьому, на думку А. Швейцера, втілюється людська гідність як унікальне свідоме буття. Будь-які форми приниження людської гідності можуть спричинити втрату тону благоговіння до життя, носієм якого є моральна особистість. Цей тонус залежить від внутрішньої свободи людини. Свідоме самозречення заради життя у поєднанні із внутрішньою свободою є ознаками моральної особистості. Основою самозречення заради життя є вільний розум – свідоме ставлення до буття. Отже, культура гідності, в розумінні А. Швейцера, постає культурою культури, основою людяності.

Пластичність, гнучкість самого поняття гідності є не менш складною проблемою, ніж проблема сучасної кризи культури (як у її розвитку, так й у спроможності її осягнення). І не дивно, оскільки проблеми ці нерозривно пов'язані. У сучасних дослідженнях можна знайти щільний зв'язок понять людської гідності і права та спробу звести гідність до прав людини, а також пропозиції визначити права як форму втілення гідності і захист її сутності. Але визначення гідності через право не вичерпує цю сутність, не вичерпує сенс гідності. Маємо припустити, що право є похідним від гідності.

Як суспільно визнана моральна основа людського життя, гідність є предметом розмислів ще у стародавніх джерелах, і це первинний шар усвідомлення культури гідності. Зокрема, Цицерон, якого можна вважати фундатором розмірковувань про культуру гідності, вважав, що культура втілює ідею виховання добродісного громадянина (*vir bonus*) і базується на понятті «*honestum*» – добродісність. Виконання обов'язку (*officium*) він пов'язував з усвідомленням конфлікту між морально гідним (*honestum*) та зручним, комфортним, корисним (*commodum*), і вирішував конфлікт на користь морального [4]. Джерелами моралі Цицерон вважав пізнання істини, справедливості, щедрості і велич духу. «*Honestum*» – це добродісність, що стає гідністю через визнання. Важливо відзначити, що моральний зміст гідності має естетичне забарвлення, воно присутнє у зовнішньому втіленні прагнення до досконалості через пристойність способу життя. Цицерон визначав гідність природну/універсальну – таку, що є вродженою, а також гідність власну, яка є результатом особистого надбання – культури свідомого, розумного виховання чеснот, що становить сутність людини [4]. Обидва аспекти складають онтологічну позитивну сутність гідності як потенція та її втілення.

У християнському вимірі культури ми знаходимо ґрунтовне продовження розмірковувань про гідність. «Людина обдарована найвищою гідністю, яка закорінена у внутрішніх зв'язках, що еднають її з Творцем: у ній ясніє віддзеркалення природи самого Бога» [5]. Сутність гідності розкривається через поняття любові як здійснення (*theosis*) – спілкування-єднання людини з Творцем у подібі людини до Нього. Любов перевершує правові вимоги між людьми щодо визнання гідності: вона живить прагнення підтримки і поваги до унікального потенціалу кожної людини. І в цьому вшануванні через спілкування, у взаємній відповідальності, у взаємній самовідданості відбувається взаємне розкриття сутності людської гідності як здатності любити. Така інтерпретація є певним викликом для індивідуалістичного розуміння людської гідності, вона визначає принципову різницю між теоцентричним та ліберальним підходами, навколо чого точаться дискусії, започатковані ще ренесансною культурою.

Отже, основою людської гідності з давніх часів вважалася відзнака, обраність, перевага людської природи, піднесення людського над тваринним (через свободу волі, через розум, через здатність співіснувати і любити, відчувати красу і гармонію). Саме родова перевага стверджує правову основу культури гідності. Утім, згодом стало зрозуміло, що цей підхід, звернений до морального суб'єкта, презентує царину належного, того, як має бути, але далекий від реального положення речей. Уразливість реальної людини, що викривається у кризові, переломні, трагічні моменти життя, обминається позитивним поясненням природи гідності. Тож вагоме місце зайняв негативний підхід, де проблема людської гідності розв'язується через визнання людської вразливості. Негативний підхід приділяє особливу увагу суб'єктивному, унікальному, неповторному досвіду конкретної особи як самоцінному чиннику гідності. Гідність як особова суб'єктність людини може бути виявлена, пережита у різноманітному досвіді тілесного та духовного, утім, не може бути зведена, редукована [5]. Тож, негативний досвід (страх, біль, тощо) не менш вагомий для

визначення сутності людської гідності, ніж родова перевага. У цій культурі вразливості встановлюються межі, які не можна перетинати, аби не принизити: сутність людської гідності розкривається в її непохитному прагненні не нашкодити, не допустити жорстокості, пригноблення.

Питання щодо вразливості феномену гідності є фундаментальним. Онтологічна основа гідності містить прагнення істини як відповідності людського буття дійсності. Утім, ще з часів Сократа і Протагора моральний релятивізм став фундаментальним випробуванням для ціннісного ядра людської природи. У сучасних реаліях людського буття визнання контекстуальності будь-якої істини набуло продовження в запереченні будь-яких універсалій, тож маємо небезпечну і стару, як світ, проблему. Кен Вілбер визначив це як «сутність постмодерністського пекла», як – «аперспективне безумство» [6]. За цими визначеннями ми маємо руйнацію онтологічного ядра гідності. Похибка перформативу «істини не існує» (довічний символ суперечки Сократа з софістами) у постмодернізмі повторюється в «універсальності» твердження, що універсального не існує.

Ми маємо ситуацію, коли теза, що кожен індивідуум має право вибрати свої цінності (які не завдають шкоди іншим), спрощується далі до тези, що немає нічого універсального (або загальнозначущого), і це призводить до аксіологічного нігілізму [6]. К. Вільбер відзначає: якщо істина є лише культурною вигадкою, то ми ухвалюємо епістемічний і онтичний нігілізм. А якщо немає будь-яких моральних норм, то ми спостерігаємо нормативний нігілізм. Нарешті, якщо немає будь-яких зобов'язуючих принципів індивідуальної поведінки, індивідуум відповідає лише власними бажаннями і потягам та демонструє типовий нарцисизм. Отже, нігілізм живить нарцисизм [6]. Це відсилає нас до проблем вразливості людської гідності на рівні психічних процесів.

Численні фундаментальні праці у царині гуманістичної психології та психології розвитку (Е. Фромма, А. Маслоу, К. Роджерса, Дж. Бюдженталя, Е. Еріксона) допомагають нам краще зрозуміти морально-психологічну сутність гідності в її відкритості та вразливості.

Зокрема, для прояснення процесів деформації людської гідності одним з важливих, на наш погляд, здобутків гуманістичної психології є концепція «синдрому розпаду» в його протиставленні «синдрому зростання», яку створив Еріх Фромм. Він задавався питанням, що спонукає людину руйнувати заради руйнування і ненавидіти заради ненависті? Синдром розпаду – це складне поєднання потягу людини до смерті (некрофілії), злостісного нарцисизму та інцестуального симбіозу; він є квінтесенцією будь-якого зла, найважчим патологічним станом, основою злостісної деструктивності, пошкодженням людської гідності. Синдрому розпаду протистойть синдром зростання – любов до живого, любов до людини та до незалежності. Моральний вибір пов'язаний з багатьма чинниками, серед головних – маніпулятивні впливи щодо спотворення оцінки дійсності: «схильність до чужого впливу базується передусім на нестачі незалежного мислення і відчуження, а також на емоційній залежності переважної більшості людей від їхніх політичних вождів» [7].

Людина не виносить пасивності: вона має природну волю, здібності і свободу до перетворення світу і себе. Ми прагнемо досягти визначеної цілі через концентрацію волі та усіх своїх зусиль. Слабкість, страх, некомпетентність, тощо можуть бути причинами глибоких страждань, які руйнують внутрішню рівновагу людини. Безпорадність спонукає до спроб відновити свою спроможність, зокрема, через причетність-підпорядкування певній авторитетній особистості або групі, яка здатна створити для людини ілюзію самостійної діяльності. Спосіб позбавитися нестерпного страждання повної пасивності – руйнація життя через насильство.

Визначальна роль суспільних відносин у створенні сприятливих умов починається з безпекового рівня, в якому некрофілія (прагнення смерті) перемагає, якщо відбувається постійна гостра боротьба за виживання через війни, голод, соціально-економічне пригнічення, коли людина використовується як засіб, як ресурс. І навіть вирішення цих проблем, на думку Е. Фромма, не гарантує переваги біофільної, спрямованої до життя орієнтації. Ми можемо впливати на інших лише за допомогою властивих життю сил: любові, спонуканню чи прикладу. «Життя може бути пережите тільки в його індивідуальних проявах – в одній-єдиній людині, або в одному птаху, або в одній квітці. Немає життя «мас», немає абстрактного життя» [7]. Важливо заохочувати самостійну творчу активність людей, чому заважає зарегульованість та бюрократизація суспільних відносин. Сучасним втіленням стрімкого поширення зарегульованості є тотальна автоматизована формалізація (віртуалізація, анонімність, штучні сурогати живого, стандартизація через тестування, системи рейтингів, вподобайок, тощо) людських відносин, яка перетворює людину на предмет, «з людьми поводяться як з номерами». Статистичні узагальнення масової поведінки задля тотальної маніпуляції в економіці та політиці – ухвалена реальність сьогодення.

Другою ознакою синдрому розпаду Е. Фромм визначав зляканий нарцисизм – крайній ступень самозакоханості, відчуття винятковості, обраності. Патологія нарцисизму проявляється у втраті раціонального судження, в упередженості, необ'єктивності оцінки, оскільки мова йдеться про самозакохану персону і те, що їй належить. Когнітивні аберації проявляються як недооцінка, приниження зовнішнього світу, і переоцінка, звеличення власних якостей і здобутків. Ізолюваність нарцисичної персони від зовнішнього світу породжує самотність і страх, які компенсує самозвеличення. Будь-яка критика сприймається як спроба зруйнувати цей захист, призводить до обурення і ненависті (аж до радикального спрямування, знищення критика) або депресії. Радикальний прояв нарцисизму на межі безумства імпонує широкій аудиторії (через впевненість, зухвалість, нахабство) і сприяє публічному успіху [7].

Увага Е. Фромма до проблеми перетворення нарцисизму особистості на груповий нарцисизм призвела до цінних висновків у розумінні ушкодження культури гідності. Сутність нацизму вступає в гостре протиріччя з розумом і любов'ю. Викривлення дійсності, відсутність об'єктивності і прагнення перетворювати оточуючих людей на об'єкти нарцисичного задоволення руйнують розум і любов. У постсекулярному світі суспільний нарцисизм у своєму прагненні задоволення через ідеологію власної обраності і неповноцінності решти втрачає межі. Це, на думку Е. Фромма, призводить до масштабних війн і є справжнім викликом людській гідності. Позиція Е. Фромма узгоджується з розміркуваннями А. Швейцера про сутність панування розуму над людськими переконаннями та помислами: індивіди та всілякі людські спільноти мають (можливість) узгоджувати свої бажання з матеріальним та духовним благом цілого та багатьох, тобто в тому, що вони є етичні. Отже, етичний прогрес є суттєвим і безсумнівним, а матеріальний – похідний у розвитку культури.

Е. Фромм розмірковував про людські вчинки і почуття, які спрямовують нас до вищих сенсів життя, до цінностей [8]. Специфічні людські переживання – любов, ніжність, співчуття – усувають суб'єктно-об'єктну установку свідомості і надають нам відкритості до Іншого, інтуїтивного осягнення (на відміну від знання про іншого – накопичення відомостей). Подолання розриву між Я і Ти потребує гуманістичного усвідомлення відносин, спонтанної відкритості, а значить, відмови від упередженостей, забобонів.

Фромм також приділяв увагу гуманізованим, олюдненим переживанням, які менше отожднюються з почуттями, частіше розуміються як установки, опосередковані пережи-

вання щодо інших (інтерес, відповідальність, тотожність, переживання «Я – це Я»), що переживають кризу. Відчуження людини, криза самості, пасивність Я в його здатності до життєствердження – одна з фундаментальних проблем сучасної людини. Несвідома тотожність, що прагне цілісності, є причиною скутості, тривожності і відчуття провини для людини, яка втратила цілісність. Вразливість людини, супутня цьому переживанню, також є атрибутом людського. Людина у власній гідності відкрита, незахищена і абсолютно вразлива, вона не прагне захищати *Его* в його бажанні володіти, вона прагне бути і саме в цьому активна і життєтворча. Е. Фромм писав, що надія, віра та відвага презентують трансценденцію людини до свободи від *Его*, від жаги, від страху, безсилля, нарцисизму, залежності.

Важливо доповнити наше звернення до психології в її гуманістичному спрямуванні певними поясненнями щодо неоднозначної ролі соціальних наук, наук про поведінку у їхній спроможності підтримувати ідеї культури гідності. Маніпулятивні ризики використання знань з психології у подальшому розвитку цивілізації демонструють численні реальні практики, зокрема, у формуванні корпоративної, мережевої, електоральної поведінки. Ці ризики починаються зі ставлення до наук про людину, про що писав Карл Роджерс [8]. Заперечення можливості об'єктивного підходу людини до себе, яке формує скепсис щодо науковості психології та інших соціальних наук в їхньому практичному і прогностичному значенні, не менш шкідливе, ніж позиція, яка наполегливо просуває ідею облаштування життя «ідеального світу» через прогнозування та управління людиною (на зразок антиутопії Б.Ф. Скіннера, О. Гакслі, Дж. Орвелла).

К. Роджерс підкреслював, що для наукової практики ключовою є установка, закладена як мета дослідження, вона створює умови для формування певної моделі людської поведінки. Сьогодні популяризація та поширення впливу науки без чітких моральних засад стає аргументом для ще більшого просування наукових теорій, які скасовують альтернативний погляд на проблему людського буття, зокрема, погляд демократичної духовно-психологічної традиції. Роль свободи, як основи людської гідності усувається разом із самотністю мислення, оригінальністю мистецьких проявів, моральним вибором і... спроможністю людини до вільного наукового пошуку істини.

На відміну від біхевіоризму, гуманістичний підхід розуміє щастя як не тотожне адаптивності або актуалізації, і це складає певний парадокс психології. Зокрема, К. Роджерс оцінював досвід гідного життя динамічно, як процес, що має напромак, обраний в умовах психологічної свободи [8]. Гідне життя потребує звернення до проблеми співвідношення свободи та необхідності. І детермінізм наукового дослідження не має створювати проєкцію щодо сутності вибору людини. Творчість – невід'ємна ознака гідного життя людини, яка відкрита до сприйняття світу, яка вірить у свою здатність створювати нові відносини з оточенням, яка неконформна на рівні творчої адаптації до еволюційних зрушень. Соціалізація такої людини є органічною потребою, яка здійснюється на засадах відкритості власному досвіду. Треба зауважити, що К. Роджерс скептично ставився до теорій про ірраціональні основи людини і розвивав ідею про витончену раціональність людської природи, яка здатна до збалансованого впорядкування усіх потреб. Утім, яскравість життя, широку амплітуду почуттів, мужність до процесу становлення у його непередбачуваності вважав ознаками гідності.

І чи можемо ми у цій розвідці обійти увагою свободу, яка складає екзистенціаль гідності? Вона є основою гідних розмірковувань. Уникаючи складної концептуалізації, згадаємо дієву культуру гідності В. Франкла, який писав, що все можна відібрати у людини, окрім останньої людської свободи обирати свій шлях у будь-яких обставинах [9]. Свобода – це

мужність бути собою, обирати себе тут і зараз попри відчай невідомого, попри абсолютний сумнів. Свобода – це те, що існує всередині нас, (отже, «феноменологічне швидше, ніж об'єктивне», за визначенням К. Роджерса, [10]), але має найвищу цінність. Ніхто, крім нас не може втлумачити нашу свободу, наповнити її сенсом життя, розгорнути її як певну послідовність подій Я. Свобода бути собою – це основа практичної філософії культури гідності. В цій філософії ми маємо визначити роль стосунків, які сприяють бути вільним. К. Роджерс вважав, що внутрішня свобода розкривається як фундаментальне переживання через вміння дослухатися до себе і бути собою, не ховаючись за соціальними масками (конгруентність), через вміння бути щирим і через емпатійне розуміння – спроможність відчувати співчуття до інших [10]. Потрібно усвідомлювати, що життя містить суттєві виклики, які намагаються заглушити наше прагнення бути вільними (від індоктринації до фізичного насильства). Утім, людина завжди має ресурс гідності.

У висновках зауважимо наступне. Коли світ руйнується через деградацію людяності, ми маємо важке випробування для нашої віри у життя. Зло як невігластво, що засліплене егоїзмом у своєму прагненні шкодити заради власних забобонів і пристрастей, знищує життя, позбавляє його вищої цінності.

Культура гідності може бути визначена як свідомо самоорганізація людини/людства на засадах пріоритетного визнання безумовної онтологічної та екзистенційної цінності людського життя в його унікальної життєтворчої потенції. Це – самоорганізація буття на основі усвідомлення, сприяння і підтримки гідності. У свою чергу, гідність як творча потенція людського становлення – це свобода волі. Гідність – це здатність до співчуття та любові як причина (прагнення) повноти буття. Гідність – це усвідомлення свободи волі в її прагненні до повноти буття. Гідність – це здійснення свідомого прагнення до повноти буття через самовизначення і самокерування. Онтологічний аспект гідності встановлює суб'єктність особи; екзистенціальний аспект гідності здійснює цю суб'єктність в індивідуальному, свідомому, вільному акті творчого прагнення. Культура гідності – це культура життєтворчості. Прагнення творчого розвитку і його добросчесне втілення створюють канву культури гідності. Її життєздатність залежить від спроможності до саморегуляції на засадах свободи, волі, розуму, співчуття, любові, мужності бути собою, залежить від нашої спроможності до моральної ясності, чесності у «волі до логосу» [10]. Елементом цієї саморегуляції можемо вважати наше дослідження. Усі названі пропозиції щодо розуміння гідності є предметом дискусії в умовах перманентної розвідки. І ми залишаємо відкритим наш словник гідності: свобода, любов, розум, пошук істини, довіра, добра воля, розуміння, оптимізм, віра, надія, радість, візія, творча наснага, співчуття, думка про іншого, чуйність, щедрість, щирість, турбота, відповідальність, доброзичливість, самоповага, повага до інших, толерантність, товариськість, синергія, нонконформізм, стійкість, любов перемаже...

### Список використаної літератури

1. Raud R. Meaning in Action: Outline of an Integral Theory of Culture. Cambridge: Polity Press. 2016. 240.
2. Schweitzer A. Verlust und Wiederaufbau der Kultur. Kulturphilosophie. C.H. Beck. 2007. 280 s.
3. Schweitzer A. Kultur und Ethik. Kulturphilosophie. C.H. Beck. 2007. 356 s.
4. Ціцерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів. / Пер. В.Литвинов. Київ, Основи, 1998. 477 с.
5. Енцикліка Evangelium Vitae Св. Івана Павла II. 1995. URL: <https://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/01/evangelium-vitae-1995.html>

6. Wilber K. Trump And a Post-Truth World. Shambhal. Boulder. 2017. 160 p.
7. Fromm E. The heart of man: its genius for good and evil. American Mental Health Foundation. 2010. 144 p.
8. Fromm E. The revolution of hope: Toward a humanized technology. New York. Harper & Row. 1968. 160 p.
9. Rogers K. On becoming a person. A Therapist's View of a Psychotherapy. Mariner Books. 2012. 444 p.
10. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Пер. О. Замойська. Харків. КСД. 2016. 160 с.
11. Роджерс К. Вчитися бути вільним / Гуманістична психологія. Антологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. У 3-х т. За редакцією Р. Трача, Г. Балла. Т. 1. Київ. Університетське видавництво Пульсари. 2021. 252 с. С. 38–59.

## MORAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE CULTURE OF DIGNITY: FROM NARCISSISM TO LOVE

**Hanna Horyachkovska**

*Kharkiv National University of Radio Electronics,  
Department of Philosophy  
Nauky Ave., 14, 61166, Kharkiv, Ukraine*

**Natalia Dashenkova**

*Kharkiv National University of Radio Electronics,  
Department of Philosophy  
Nauky Ave., 14, 61166, Kharkiv, Ukraine*

**Tetyana Korobkina**

*Kharkiv National University of Radio Electronics,  
Department of Philosophy  
Nauky Ave., 14, 61166, Kharkiv, Ukraine*

Over the past century, there has been a global transformation of the value system of humanity in favor of moral relativism and purely pragmatic considerations regarding the value of human life. Relativism has intensified due to the artificial splitting of reality in a technological way: we have a rapid development of additional opportunities to escape from the search for essence into the world of modeling, vivid simulations, technologies of instant creation, replication and distribution of fakes. The atmosphere of total uncertainty has swung the pendulum towards authoritarian radicalism and fanaticism. The value of human dignity has already experienced various tests, but later became the basis of human unity regarding human rights and the affirmation of dignity as innate and inalienable. However, Russia's war against Ukraine has exposed signs of the ruin of humanistic solidarity: passive connivance with aggression, the spread of public rhetoric of violence, shameless lies of politicians in the conditions of a large-scale war. This is evidence of a deep crisis of civilization in its fundamental strategy. Therefore, important reasons encourage us to realize the essence of the culture of dignity in its origins, principles, ways of implementation and causes of vulnerability. The culture of dignity in its focus on preserving the human being aims to encourage the human community to self-respect and self-knowledge through respect and love for life and life-creation. Belief in the spiritual renewal of man is the basis of the culture of dignity, which is nourished by the moral spirit. The culture of dignity returns us to effective ethics, which will always be subjective and will have a lifelong polemic with natural philosophy. We must pay special attention to the moral and psychological principles that are important for realizing the meaning of the culture of dignity and the possibilities of its

spread. It is in times of war that the question of the connection between dignity and the moral foundation of our consciousness, as well as the emotional and psychological ability to resist humiliation and preserve human dignity, becomes urgent. Taking care of the culture of dignity in times of war, which is being waged for the values of the Revolution of Dignity, means having faith in victory.

*Key words:* culture of dignity, dignity, freedom, love, reason, life-creativity, narcissism, value of life, will to logos.